

«Розстріляне Відродження» Харківського університету

У статті розглянуто долі вчених філологічного факультету Харківського університету та утворених від нього вишів (Харківський інститут народної освіти, Харківський педагогічний інститут професійної освіти), які у часи сталінського терору були звинувачені в «буржуазному націоналізмі» та страчені. Стаття написана на основі матеріалів, зібраних при підготовці видання «Біобібліографічний словник вчених Харківського університету. Т. 3. Філологи XX – початку XXI століть. Вип. 1. Філологічний факультет. Кафедра українознавства філософського факультету», яке готує Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Вчені, про яких йде мова, працювали на кафедрах української мови, літератури, науково-дослідних кафедрах української культури, мовознавства та літературознавства при названих вишах. Усього в ті часи було репресовано 46 вчених факультету, з них 15 розстріляні та 5 померли у тюрмі або у засланні.

Ключові слова: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харківський інститут народної освіти (ХІНО), Харківський педагогічний інститут професійної освіти (ХППО), філологічний факультет, репресії, Л. Ю. Догадько, М. Г. Йогансен, Н. А. Каганович, І. Н. Капустянський, В. Д. Коряк, К. Т. Німчинов, А. С. Панів (Панов), М. Ю. Панченко, М. А. Плевако, В. Л. Полищук, О. Н. Синявський, Б. Д. Ткаченко, В. О. Щепотьєв.

Загальновідомо, що у часи сталінського терору був репресований майже весь цвіт української інтелігенції. Після короткого періоду «українізації» (1920-ті – 1933 рр.) радянська влада зробила не тільки поворот до «російщення», але й влаштувала жорсткі репресії по відношенню до письменників та вчених, які своєю творчістю та діяльністю пропагували українську культуру. «У роки терору, – зазначає дослідник історії України Г. В. Касьянов, – було ліквідовано величезний інтелектуальний й культурний генофонд, розчавлено не тільки стару інтелігенцію, частина якої була носієм інтелектуально-гуманітарних традицій дореволюційних поколінь, а й інтелігенцію нової генерації, народжену національно-культурним ренесансом 20-х років. Створений нею пласт духовної культури піддавався систематичному знищенню і на довгі роки пішов у небуття» [4, с. 163].

Широко відома історія харківського будинку літераторів «Слово», де переважна більшість мешканців (70 на 62 квартири) [2, с. 553] зазнала втрат, і серед них більшість (46) [2, с. 567–570] розстріляна.

Знищувалися і вчені: згадаймо репресії, яких зазнав Український фізико-технічний інститут, де під час «великого терору» були арештовані 11 співробітників інституту (переважно керівники) та 5 з них розстріляні. Після цього УФТІ, один з провідних в країні і світі науково-дослідних центрів, перестав існувати як центр теоретичної та експериментальної фізики європейського масштабу [6].

У Харківському університеті наука в усіх галузях знань теж зазнала великих втрат. У пам'яті виникає безліч окремих імен. Але системну роботу з виявлення репресованих у найстарішому виші Харкова ще треба проводити.

У даній статті піде мова про вчених філологічного факультету, які теж постраждали від репресій. Про це свідчать матеріали, зібрані співробітниками науково-бібліографічного відділу Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна для видання «Біобібліографічний словник вчених Харківського університету. Т. 3. Філологи XX – початку XXI століть. Вип. 1. Філологічний факультет. Кафедра українознавства», робота над яким близиться до

завершення. Були оброблені особисті справи вчених (при їхній наявності в архіві ХНУ імені В. Н. Каразіна, в Державному архіві Харківської області); книги та статті про «розстріляне Відродження» [3 та ін.], енциклопедичні видання, бібліографічні посібники, інтернет-ресурси та ін.

Аналіз оброблених джерел свідчить про те, що майже половина викладачів філологічного факультету, а саме 46 осіб, у період сталінських репресій зазнали переслідувань, та з них 20 були страчені або померли у засланні. Репресіям піддалися представники усіх кафедр факультету. У даній статті ми зосередимо увагу на долі вчених, яких було знищено саме за «буржуазний націоналізм», тобто тих, хто досліджував українську мову та літературу і працював на кафедрах української мови та літератури, науково-дослідних кафедрах української культури, мовознавства та літературознавства.¹

Перша за часом велика репресивна кампанія проти співробітників кафедр гуманітарного профілю почалася в 1928 р. На Всесоюзній конференції істориків-марксистів, що проходила у Москві, був розкритикований напрямок «аполітичного документалізму» в діяльності науково-дослідної кафедри історії української культури (керівник – відомий історик, проф. Д. І. Багалій). Після конференції з'явилися розгромні статті, де кафедру звинувачували в «буржуазному націоналізмі». Незважаючи на всі зусилля керівника, в 1934 р. заклад (з 1929 р. – інститут) був закритий – це відбулося через 2 роки після смерті Д. І. Багалія. Масові звільнення та арешти співробітників закладу почалися наприкінці 1920-х рр. та продовжувалися до закриття інституту [1, с. 98]. Серед філологів, які працювали на цій кафедрі (О. Т. Бузинний, М. А. Плевако, А. П. Шамрай, В. О. Щепотьєв), двоє загинули: **Микола Антонович Плевако** (1890–1941) та **Володимир Олександрович Щепотьєв** (1880–1937).

Розповімо про них детальніше.

Плевако Микола Антонович – відомий український літературознавець та бібліограф. Народився 27 листопада (за н. ст. – 9 грудня) 1890 р. у с. Дворічна Харківської губернії, у збіднілій селянській родині. На кошти місцевого поміщика-мецената талановитий хлопець навчався у Другій харківській гімназії (1903–1910). 1910 р. вступив на історико-філологічний факультет Харківського університету, який закінчив у 1916 р. Під час навчання, у 1911 р. отримав премію ім. О. Потебні за твір «Квитка как художник и психолог», у 1913 р. – золоту медаль факультету за роботу «Св. Николай в русской народной словесности». 1911 р. вийшла друком його книжка «Життя та праця Бориса Грінченка», яку вважають однією з перших, присвячених видатному письменнику та лексикографу.

З 1914 р., ще будучи студентом, працював хранителем етнографічного музею Харківського університету та діловодом-хранителем канцелярії Харківського історико-філологічного товариства. По закінченню університету був залишений на кафедрі російської мови та словесності для підготування до професорського звання.

1917 р. заснував в Харкові Державну українську гімназію імені Бориса Грінченка, утворену на базі 2-ї чоловічої гімназії; та був обраний її першим директором. Одночасно завідував курсами українознавства для вчителів середніх шкіл Харківщини. Був комісаром Харківської шкільної округи. Брав участь у створенні курсів українознавства по всій Харківській губернії.

У листопаді-грудні 1917 р. був головою Харківського організаційного комітету та членом Ради Слобідської України, членом редакційної колегії газет «Рідне слово» і «Нова

¹Останні три кафедри існували при Харківському інституті народної освіти (ХІНО), у який, після деяких переформуваль, був реорганізований університет. Згодом на основі ХІНО виник Харківський педагогічний інститут професійної освіти (ХППО), а у 1933 р. університет був відновлений. Кафедри мови та літератури у цих вишах теж переформувалися: кафедра російської мови та словесності перетворилася у кафедру мови та літератури, згодом відокремилися кафедри російської та української мов, історії російської та української літератур.

громада», членом ради та головою видавничої секції харківської «Просвіти». Одночасно читав лекції на курсах товариства «Просвіта» у Харкові.

1919–1920 рр. працював у Державному українському університеті у Кам'янець-Подільському на посаді професора історії української літератури. Також був редактором видавничого відділу Подільської губернської крайової управи, брав участь в роботі Комісії для видання пам'яток українського письменства ВУАН.

Наприкінці 1920 р. переїхав до Києва. 1920–1922 рр. займав посаду професора Київського архітектурного інституту, викладав українську літературу і українознавство. Одночасно, в 1921–1922 рр., працював викладачем української мови та літератури в Мироцькому механічному технікумі (поблизу Києва).

1922–1928 рр. працював на посаді професора Науково-дослідчої кафедри історії української культури при ХІНО, де 1925–1926 рр. очолював літературну секцію. Паралельно у 1922–1925 рр. викладав українську та дитячу літературу в Харківському педагогічному технікумі імені Г. Сковороди.

Був науковим співробітником науково-дослідної кафедри літератури (1927–1928), керівником кабінету бібліографії Інституту Тараса Шевченка у Харкові (1926–1931).

1931 р. знову переїхав до Києва для участі в роботі ВУАН з приводу видання повного зібрання творів Т. Г. Шевченка. Був штатним науковим співробітником Редакційного комітету для видання творів Т. Шевченка (1932–1934), Комісії літератури й мистецтва ВУАН (1934–1938).

М. А. Плевако – автор близько 100 наукових, науково-популярних праць, навчальних посібників. Найзначніша його праця – двотомна «Хрестоматія нової української літератури» (1924, 1926; витримала 5 перевидань) з досконалим бібліографічним апаратом. Крім того, ним були видані книжки, присвячені М. Шашкевичу, Г. Ф. Квітці-Основ'яненку, Т. Г. Шевченку, товариству «Просвіта», багато статей про творчість письменників ХVIII – початку ХХ ст., нарис «Историко-филологическое общество при Харьковском университете («Укр. жизнь», 1915, № 11/12). Займався редагуванням та підготовкою до видання творів І. Франка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, Л. Глібова, Б. Грінченка, О. Стороженка. Склав картотеку до «Словника українських письменників» (1924–1934), яка не зберіглася.

17 травня 1938 р. Плевако був арештований за обвинуваченням «у приналежності до контрреволюційних націоналістичних організацій». Засуджений до 5 років вільного заслання до с. Вишньовка Акмолінської області Казахстану, де працював вчителем математики та природознавства в місцевій школі. 25 квітня 1941 р. він був вбитий злочинцями-грабіжниками. Реабілітований у 1962 р. за клопотанням М. Рильського.

У 1961 р. син М. А. Плевака Ю. Оранський підготував і видав наукову спадщину батька у фундаментальному виданні: «Плевако М. А. Література: статті, розвідки й біобібліографічні матеріали» (Нью-Йорк, Париж, 1961 р.).

Володимир Олександрович Щепотьєв – фольклорист, мовознавець, літературознавець, музикознавець, архівіст. Народився 25 жовтня 1880 р. у Полтаві, в родині дрібного службовця. Закінчив Полтавську духовну семінарію (1900) та словесний відділ Петербурзької духовної академії (1904). Викладав у середніх навчальних закладах Полтави, був одним із організаторів і першим директором 1-ї Полтавської української гімназії ім. Котляревського. З 1917 р. працював у Полтавському вчительському інституті (з 1921 – інститут народної освіти), 1921–1923 рр. був його ректором. 1926 р. отримав звання професора української та зарубіжної літератури та мовознавства.

Був одним із засновників Українського наукового товариства дослідження пам'яток старовини й мистецтва на Полтавщині (з 1924 р. – Полтавське наукове товариство при ВУАН), 1924–1928 рр. був його головою; очолював секцію мови і термінології та літературно-етнографічну підсекцію. 1920 р. брав участь в організації Пролетарського музею (згодом Полтавський державний музей), був завідуючим кабінету фольклору та мови історико-етнографічного відділу. Одночасно в 1922–1925 рр. очолював

відділ історії революції Полтавського окружного архіву, а потім – і сам архів. У 1920-х рр. був членом Етнографічної комісії та Постійної комісії ВУАН для видання пам'яток новітнього письменства.

У 1920–1930-ті рр. працював також науковим співробітником Харківської науково-дослідної кафедри української культури при ХІНО. У своїх публікаціях приділяв багато уваги українському фольклору, зокрема пісенній поезії; досліджував творчість письменників ХІХ ст., особливо багато уваги приділяв життю та творчості Т. Г. Шевченка. Видав книгу «Розмова про українських письменників. Ч. 1. Від найдавніших часів до 60-х років ХІХ століття» (Полтава, 1918; перевд. 1919 р.).

1929 р. був заарештований у справі «Спілки визволення України» і засланий до м. Славгорода Алтайського краю (РФ), де працював учителем російської мови у Славгородському сільськогосподарському технікумі. 1934 р. повернувся на Україну. Через заборону проживати у Полтаві оселився у с. Веприк Гадяцького району Полтавської області, де займався перекладацькою діяльністю, керував сільським драматичним гуртком. 22 вересня 1937 р. був повторно заарештований за звинуваченням у проведенні контрреволюційної націоналістичної агітації та участі у контрреволюційній організації. 9 листопада 1937 р. розстріляний у Полтаві. Реабілітований в 1958 р.

З науково-дослідної кафедри мовознавства імені О. О. Потебні було репресовано 13 осіб, серед яких 7 знищені: Л. Ю. Догадько, М. Г. Йогансен, Н. А. Каганович, І. Н. Капустянський, К. Т. Німчинов, О. Н. Синявський, Б. Д. Ткаченко.

Коротко скажімо про долю інших. П. Г. Ріттер помер у тюремній лікарні. Були заслані та повернулися В. С. Зборовець, М. П. Перегінець, М. Ф. Сулима, В. М. Терещенко. І. Л. Троян у 1930-х рр. був заарештований, і його подальша доля невідома. М. Ф. Наконечного двічі звільняли з Харківського університету: у 1930-ті рр. та в 1948 р.; після доказу безпідставності звільнення відновлювали у ХДУ.

Детальніше – про розстріляних.

Догадько Лев Юхимович народився 8(21) березня 1906 р. у с. Рівне Рівнянської волості Єлизаветградського повіту Херсонської губернії (нині – Новоукраїнський район Кіровоградської області) у родині сільського коваля. До 1928 р. працював з батьком у кузні. 1928 р. вступив до Кіровоградського педтехнікуму, якій був пізніше реорганізований у Зінов'ївський інститут соціального виховання (нині – Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький), закінчив реорганізований заклад у 1931 р.

З 1929 р., будучи студентом, почав працювати вчителем у робітничих школах с. Рівне. 1931–1933 рр. – викладав українську мову в Зінов'ївському інституті соціального виховання та в інших учбових закладах міста. 1933–1935 рр. навчався в аспірантурі Харківської філії Інституту мовознавства ВУАН, яка після ліквідації філії перейшла у відання Харківського державного університету.

З 1933 р. почав викладати українську мову в ХДУ. 1934 р. призначений асистентом кафедри української мови на літературно-лінгвістичному факультеті ХДУ. З 1940 р. – за сумісництвом, старший викладач кафедри мовознавства ХДУ. Автор посібника «Методичні вказівки викладачам-консультантам з української мови», статті (у співавторстві) «Про деякі явища словотвору робітничої мови» в збірці «Мова робітника: На матеріалах Харків. паровозобудівел. Заводу» (Харків, 1934), редактор «Граматики української мови» (авт. І. Бойко, А. Шевчук; Харків, 1934).

З 1934 по 1936 рр. одночасно працював в Українському комуністичному інституті журналістики. 1936–1937 рр. – на основній роботі в УКІЖ – в. о. доцента та керівник кафедри української мови вишу. 1937 р. був переведений до Полтавського педінституту на посаду старшого викладача кафедри української мови, з 1939 р. – керівника цієї кафедри.

25 червня 1941 р. заарештований. Засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР 11 грудня 1941 р. за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР до 8 років позбавлення волі. За словами Ю. В. Шевельова, був розстріляний у грудні 1941 р.

Реабілітований Полтавською обласною прокуратурою 3 липня 1989 р.

Йогансен Михайло Гервасійович (відомий як письменник Майк Йогансен; інші псевдоніми: В. Вецеліус, М. Крамар) – поет, прозаїк, перекладач, лінгвіст. Народився 16 (28) лютого 1895 р. у м. Харків. Його батько походив з Латвії, був викладачем німецької мови. Михайло закінчив Третю харківську чоловічу гімназію, потім класичне відділення історико-філологічного факультету Харківського університету (1917). Вчителював у школах Харкова. Деякий час жив та працював у Полтаві.

У 1920-ті рр. був аспірантом, згодом, у 1920–1930-ті рр. – викладачем кафедри мови та літератури факультету професійної освіти ХІНО (згодом – ХППО), науковим співробітником секції української мови науково-дослідної кафедри мовознавства при ХІНО. Викладав загальне мовознавство.

Автор близько 100 праць, серед яких – мовознавчі, літературознавчі, художні та перекладацькі твори.

Як вчений-мовознавець видав посібник «Украинский язык: пособие для курсов и самообразования» (Київ, 1923), опублікував низку статей: «Фонетичні етюди» («Наук. зап. Харків. наук.-дослід. каф. мовознавства» (Харків, 1927, с. 19–55), брав участь в написанні «Загального курсу української мови» (за ред. Л. А. Булаховського; Харків, 1920), в укладанні «Практичного російсько-українського словника» (1926), «Російсько-українського словника приказок» (1928), в розробці проекту українського правопису (1928). Написав низку рецензій на мовознавчі посібники та словники.

Як літературознавець досліджував *теорію віршування* (окреме видання «Елементарні закони версифікації» (Харків, 1922); статті: «Елементарні закони версифікації (віршування)» в часописі «Шляхи мистецтва» (1921, № 2, с. 104–117), «Конструктивізм, яко мистецтво переходової доби» (Там само, 1922, № 2, с. 36–37); *мистецтво прози*: «Як будується оповідання: Аналіз прозових зразків» (Харків, 1928), «Аналіза фантастичного оповідання» у часописі «Вапліте» (1927, № 2, С. 139–162); у низці статей проаналізував сучасний стан художньої літератури, зробив огляд літературних угруповань; у статтях та рецензіях досліджував твори В. І. Алешка, М. Хвильового, Ю. К. Смолича, переклади творів Й. В. Гете, Д. А. Баррі; був автором передмов до збірок творів І. Д. Дніпровського, Ю. К. Смолича, О. Генрі.

Знав старогрецьку й латину, скандинавські та слов'янські мови, вільно володів англійською, німецькою, італійською, іспанською та французькою. Переклав окремі твори Е. По та Г. Уеллса.

Видав 6 поетичних книжок, 15 збірок оповідань, у тому числі – творів для дітей та гуморесок, пригодницький роман «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію» (Йогансен – один із засновників пригодницького жанру в тогочасній прозі), 5 книг нарисів.

Був незаконно репресований та розстріляний у Києві 27 жовтня 1937 р. Реабілітований у 1958 р.

Каганович Наум Аркадійович (Нухим Аронович) – мовознавець, член-кореспондент Академії наук УРСР (1934). Народився 27 грудня 1903 р. у м. Бердичів (нині – Житомирська область). Походив з родини службовців. Вступив на філологічний факультет Київського інституту народної освіти, згодом перейшов до Харківського інституту народної освіти, який закінчив у 1925 р. З 1925 по 1927 рр. був аспірантом науково-дослідної кафедри мовознавства при ХІНО, де одночасно і працював. 1926–1927 рр., за сумісництвом, працював в Інституті єврейської пролетарської культури ВУАН (Харків), у редакції газети «Красная армия».

1933–1934 рр. був директором Харківської філії Інституту мовознавства Всеукраїнської академії наук та одночасно керував кафедрою мовознавства у відновленому Харківському університеті. Був одним із керівників роботи над «Українським правописом» (1933).

Коли уряд УРСР в 1934 р. переїхав з Харкова до Києва, Н. А. Кагановича у 31-річному віці призначили директором Науково-дослідного інституту мовознавства Академії наук УРСР (1934–1937) і професором Київського університету. Одночасно він був відповідальним редактором журналу «Мовознавство» (1935–1937), членом Комісії Народного комісаріату освіти з перевірки роботи на мовному фронті.

Співавтор (разом з Ю. В. Шевельовим) підручників «Граматика української мови» (у 2 ч., Київ, Харків, 1935), головний редактор «Російсько-українського словника» (Київ, 1937), дослідник мови художньої літератури (зокрема, О. Є. Корнійчука).

У першій половині 1930-х рр. розгорнув кампанію проти українських мовознавців, звинувативши їх у «буржуазному націоналізмі». Але 27 листопада 1937 р. і сам був заарештований як «український буржуазний націоналіст» і засуджений до страти. Розстріляний 20 січня 1938 р. у Києві. Реабілітований 23 березня 1957 р.

Капустянський Іван Назарович – літературознавець, журналіст, бібліограф, музейний та архівний працівник. Народився 5 (17) вересня 1894 р. в с. Рокити Кременчуцького повіту Полтавської губернії (нині – с. Жовтнєве Семенівського району Полтавської області) у родині дяка. Навчався у Лубенській духовній школі, у Полтавській семінарії, з 1912 по 1916 рр. на мовному відділенні Ніжинського історико-філологічного інституту (зараз – Ніжинський педагогічний інститут). У серпні 1916 р. його мобілізували, направили до Київського військового училища, а потім, у званні прапорщика, на Південно-Західний фронт. 1918 р. демобілізувався та закінчив лекторські курси при Міністерстві народної освіти уряду гетьмана Скоропадського. Читав лекції вчителям в м. Сміла, пізніше викладав українську і німецьку мови в Семенівській гімназії на Полтавщині. 1919 р. був затверджений професорським стипендіатом при університеті Св. Володимира в Києві. З того ж року мешкав у м. Прилуки (нині Полтавської області), де викладав історію української літератури в місцевому народному університеті. Був головою повітового Комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини, одним із фундаторів Товариства з дослідження м. Прилук (1910–1920), засновником Історико-краєзнавчого музею Прилуччини (1920) та музею у колишньому маєтку Галаганів (с. Сокиринці, нині Сріблянського району Чернігівської області).

1921 р. призначений головою губернського Комітету охорони пам'яток мистецтва, старовини і природи, у зв'язку з чим переїхав до Полтави. Організував при Центральному пролетарському музеї Полтавщини кабінет фольклору і мови і протягом певного часу керував його роботою. 1921–1925 рр. працював доцентом Полтавського інституту народної освіти. Був одним з організаторів Полтавської філії Спілки селянських письменників «Плуг». Друкувався у прилуцькому часописі «Гасло» та у полтавському – «Новими стежками». Інколи виступав під псевдонімами Іван К-й, Ж. Шунський та ін.

В липні 1923 р. переїхав до Харкова, де вступив до аспірантури при науково-дослідній кафедрі мовознавства при ХІНО. З кінця 1920-х рр. став її науковим співробітником вже у складі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (м. Харків). В інституті під керівництвом В. Коряка вів семінар історії радянської літератури для аспірантів. Публікував статті мовознавчої та літературознавчої тематики у часописах «Червоний шлях», «Плужанин», «Красное слово», «Шлях освіти». Досліджував сучасну українську літературу, творчість письменників літературних організацій «Гарт» і «Плуг» (В. Л. Поліщука, О. Вишні, П. Панча), творчість попередників (І. П. Котляревського, П. П. Гулака-Артемівського Г. Ф. Квітки-Основ'яненка), що знайшло відображення в «Лекціях з історії української літератури» (Харків, 1929; за редакцією В. Д. Коряка). Ряд статей присвячено творчості Т. Г. Шевченка. У архівах різних міст він працював над рукописами Шевченка та інших письменників. Доклав багато зусиль до заснування

музею-заповідника на могилі Шевченка в Каневі. 1931–1932 рр. брав участь в оформленні експозиції музею. 1933 р. офіційна комісія Київської філії Інституту Тараса Шевченка під утиском влади безапеляційно засудила експозицію музею, звинувативши його авторів у об'єктивізму всупереч сучасним задачам.

В липні 1933 р. Капустянського звільнили з Інституту ім. Т. Г. Шевченка. Ще деякий час він працював викладачем в школах Харкова, читав лекції на підготовчих курсах Харківського технологічного інституту. 25 грудня 1934 р. був заарештований. 1935 р. за звинуваченням у контрреволюційній діяльності засуджений до 5 років таборів. Помер на заслання, в Ухто-Печорському таборі (Республіка Комі, РФ) 21 червня 1937 р. Реабілітований в 1989 р.

Німчинов Кость (Костянтин) Тихонович – мовознавець, славіст. Народився 10 (22) грудня 1898 р. в с. Андріївка, нині смт Балаклійського району Харківської області. Навчався на історико-філологічному факультеті Харківського університету. По закінченню залишився працювати в цьому ж учбовому закладі, на той час – Харківському інституті народної освіти. Працював науковим співробітником секції української мови науково-дослідної кафедри мовознавства при ХІНО, в 1928–1936 рр. – керівником секції. Обраний професором ХІНО.

1927 р. перебував у річному науковому відрядженні у Празі (Чехія). Після повернення знову працював у ХІНО. Був членом Комісії Народного комісаріату освіти з перевірки роботи на мовному фронті.

Автор та співавтор праць: «Практичний російсько-український словник» (Харків, 1926), кількох підручників з української мови, виданих у Харкові з 1927 по 1933 рр.

Опинився в колі тих, хто вів боротьбу з неугодним владі українським правописом. Коли почалася гонитва на українську інтелігенцію, 1936 р. переїхав до Москви, де влаштувався на посаду професора відразу двох вишів: технологічного та історико-філософсько-літературного інститутів. Це його не врятувало. Він був заарештований 10 жовтня 1937 р. за звинуваченням в активній участі у націоналістичній організації. Розстріляний у Москві 15 листопада 1937 р. Реабілітований 1 березня 1993 р.

Синявський Олексій Наумович – одна з найяскравіших постатей Харківської філологічної школи першої третини ХХ ст. Мовознавець і педагог, провідний діяч у нормуванні української літературної мови (1917–1933). Народився 23 вересня (5 жовтня) 1887 р. в с. Андріївка (тепер Бердянського району Запорізької області). Навчався в нижчій ремісничій школі та середній електротехнічній школі в Одесі. 1909 р. екстерном закінчив гімназію (м. Дорпат, нині – Тарту, Естонія). 1909 р. вступив на фізико-математичний факультет Імператорського Харківського університету, 1910 р. перевівся на історико-філологічний. Брав участь в українському національному русі.

1914 р. заарештований і висланий на два роки в Полтаву під нагляд поліції. Повернувшись до Харкова 1916 р., закінчив екстерном університет і отримав диплом 1-го ступеня. За пропозицією С. М. Кульбакіна, залишений на кафедрі слов'янської філології (на підставі ненадрукованих праць: «Описание говора с. Покровского» (на Катеринославщині), за яку університет присудив срібну медаль, та реферат «Судьба звуков о и е в украинском языке»).

З осені 1917 р. до початку 1918 р. працював управителем і учителем першої на Слобожанщині Державної української гімназії імені Б. Грінченка, комісаром при Харківській шкільній окрузі (з грудня 1917 р.), головою Комісаріату в справах Харківської шкільної округи (квітень – вересень 1918 р.), викладав на курсах українську мову. Брав участь у виданні часописів «Рідне Слово» й «Нова Громада», редагував українські підручники у видавництві «Союз». Був членом «Харківської шкільної громади».

З 1920 по 1928 рр. був професором, керівником секції української мови науково-дослідної кафедри мовознавства ім. О. О. Потебні при ХІНО.

Був членом Комісії Народного комісаріату освіти з перевірки роботи на мовному фронті. Очолював діалектологічну комісію при ВУАН (1928–1934) та відділення діалектології Інституту лінгвістики при ВУАН (1930–1934).

Читав лекції з української мови в Київському університеті та Київському педагогічному інституті (1932–1937).

Автор численних праць із фонетики, граматики, діалектології, культури й історії української мови. Досліджував особливості мови Г. С. Сковороди, І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка. Ініціатор укладання словника мови Т. Г. Шевченка. Його перу належать підручники й посібники для шкіл, вишів та самоосвіти, що популяризували норми літературної мови. Відіграв головну роль у становленні української орфографії і граматики в 1927 р. Результати його роботи було синтезовано в монографії «Норми української літературної мови» (1931).

Заарештований в 1934 р. Убитий у київській тюрмі 24 жовтня 1937 р. Реабілітований у 1958 р.

Ткаченко Борис Данилович – мовознавець, перекладач. Народився 25 січня (6 лютого) 1899 р. у м. Воронеж (Росія) у великій родині вченого, письменника, громадського діяча Д. А. Ткаченка (писав під псевдонімом Данило Пісочинець).

1923 р. Б. Д. Ткаченко закінчив ХІНО та вступив до аспірантури при секції української мови кафедри мовознавства. Був учнем Л. А. Булаховського та О. Н. Синявського.

З 1927 р. працював старшим науковим співробітником Харківської філії Інституту мовознавства АН УРСР, викладачем української мови в Комуністичному університеті та Всеукраїнському інституті підвищення кваліфікації педагогів. Пізніше працював консультантом-коректором Партвидаву ЦК КП(б)У.

Співупорядник «Українського правопису» 1928 р., забороненого радянською владою. Під керівництвом Леоніда Булаховського здійснив першу спробу створення окремого спеціального курсу стилістики української мови.

Був талановитим перекладачем. Перекладав з англійської (Е. По), французької (П. Меріме), німецької (Н. Ленау), російської (О. Пушкін, Л. Толстой, О. Толстой, А. Чехов та ін.) мов.

Репресований і розстріляний у Києві 23 (за іншими даними 7) грудня 1937 р. Реабілітований у 1957 р.

На науково-дослідній кафедрі літературознавства при ХІНО працювали такі вчені, яких згодом репресували: В. І. Єрохін, О. М. Лейтес, М. Г. Плеський, А. С. Панів, М. Ю. Панченко, В. Л. Полищук. Перший з них, В. І. Єрохін, помер у засланні на півострові Чукотка від цинги в 1938 р. Троє останніх були розстріляні.

Панів (Панов) Андрій Степанович (літ. псевдоніми – А. Невіра, А. Селянин, Анд. та ін.) – поет, літературознавець, журналіст, перекладач. Народився 30 вересня 1899 р. в с. Проруб Сумського повіту Харківської губернії (тепер у складі м. Білопілья Сумської області) в родині волосного писаря. Початкову освіту здобув у земських школах сіл Ворожба і Коров'яківка (на той час – Курська губернія). 1918 р. закінчив Курську вчительську семінарію. Працював спостерігачем в Курській метеорологічній обсерваторії, був вчителем у сільській та в залізничних школах на станціях Лиман, Ізюм Північно-Донецької залізниці.

1921–1925 рр. навчався у ХІНО. Після закінчення інституту працював у редакціях газети «Селянська правда», журналів «Сільськогосподарський пролетар», «Плуг», «Трактор», в кооперативному видавництві «Плужанин».

Наприкінці 1920-х – 1930-му рр. був аспірантом науково-дослідної кафедри літературознавства при ХІНО. Одночасно викладав курс історії української літератури у ХІНО. З початку 1930-х рр. працював науковим співробітником Інституту літератури ім.

Т. Г. Шевченка. Писав статті та рецензії про твори сучасних українських письменників, діяльність організації «Плуг», членом якої він був, про літературну гурткову роботу «Плуга», статті з методики викладання літератури в школі; власні вірші та прозу. Друкувався у часописах «Плуг», «Плужанин», «Шляхи мистецтва», «Сільськогосподарський пролетар», «Сількор України», «Всесвіт» та ін.

Заарештований 6 грудня 1934 р., звинувачений у причетності до терористичних груп, що готували замах на керівників партії та уряду. Після тортур визнав приналежність до контрреволюційної організації. На закритому засіданні виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР 28 березня 1935 р. Паніва було позбавлено волі на 10 років з конфіскацією приналежного йому майна. Покарання відбував у концтаборі СТОН («Соловецкая тюрьма особого назначения») СРСР (Соловецькі острови на Білому морі). Через кілька років «трійка» НКВД по Ленінградській області 9 жовтня 1937 р. відкрила справу № 103010-37 р. проти 134 українських буржуазних націоналістів, серед яких був і Панів. Його, разом з іншими ув'язненими українськими поетами та діячами культури, що утримувалися у таборі «СТОН», засудили до розстрілу. Був убитий в урочищі Сандармох (Карелія) між 1 та 4 листопада 1937 р. Реабілітований у 1956 р.

Панченко Михайло Юрійович – український громадсько-політичний діяч, письменник, сценарист, кінодраматург. Народився 8 серпня (20 вересня) 1888 р. у м. Полтава в родині земського службовця. Був виключений з полтавської гімназії за участь у народницькому гуртку. Закінчив гімназію у Білгороді. Один рік навчався на історико-філологічному факультеті Харківського університету, потім продовжив навчання у Московському університеті.

З 1914 р. належав до соціалістів-революціонерів (есерів). Навесні 1917 р. повернувся в Україну. З 1917 по 1918 рр. був член Української Центральної Ради від Всеукраїнської Ради військових депутатів, входив до складу її Президії. У березні 1919 р. став співзасновником Української партії соціалістів-революціонерів (комуністів) (з серпня 1919 р. – Українська комуністична партія {боротьбистів}). На початку 1919 р. був губернським комісаром освіти Полтавщини, членом ВУЦВК, заступником народного комісара внутрішніх справ УСРР. У травні-червні 1919 р. був народним комісаром освіти УСРР. З 1920 р., після входу боротьбистів до партії більшовиків, був позапартійним.

1925–1929 рр. працював завідувачем сектору підручників Держвидаву України. Був одним із організаторів Всеукраїнської асоціації революційних драматургів і сценаристів (ВУАРДІС), Всеукраїнської асоціації робітників революційного кінематографа (ВУАРРК). Автор сценаріїв до фільмів «Тарас Шевченко» (1925), «Малий Тарас» (1926), «Життя Тараса Шевченка» (1926), п'єси «Коліївщина» (1927).

Був науковим співробітником кафедри європейської культури та кафедри літературознавства (секція української літератури) при ХІНО. 1929–1933 рр. завідував музейним сектором Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Писав літературознавчі та театрознавчі статті, посібники з методики викладання літератури в школі; сценарії до кінофільмів тощо.

Заарештований 15 грудня 1933 р. за звинуваченням у причетності до української контрреволюційної організації. Ухвалою судової трійки при колегії Державному політичному управлінні УСРР від 25 лютого 1934 р. позбавлений волі у виправно-трудовому таборі на 5 років з заміною висланням до Казахстану. Покарання відбував у м. Уральськ Західно-Казахстанської області, працював у редакції газети «Прикаспійська правда», викладав у школі. У червні 1938 р. був повторно заарештований. Розстріляний 19 жовтня 1938 р. за ухвалою трійки при УНКВС по Алма-Атинській області.

Реабілітований Верховним судом УРСР 16 жовтня 1964 р.

Полищук Валер'ян Львович – письменник, літературознавець, публіцист. Народився 19 вересня (1 жовтня) 1897 р. в с. Більче Дубенського повіту Волинської губернії (нині – Демидівський район Рівненської області) в родині селянина-хлібороба.

Закінчив Мирогощанську двокласну школу (Дубенський повіт), навчався в Луцькій (1911–1913) та 1-й Катеринославській гімназіях (1914–1917). 1917 р. вступив до Петроградського інституту цивільних інженерів.

1918 р. очолив Боремельський волосний земельний комітет, із червня 1918 р. співробітничав із газетою Селянської спілки «Народна воля» (Київ), був секретарем часопису «Шлях». Того ж року в Катеринославі (нині м. Дніпро) працював секретарем журналу «Республіканець», співробітником журналу «Січ».

Був учасником повстанського руху Директорії Української Народної Республіки (членом Чорноморського коша, секретарем діяча УНР М. Ю. Шаповала). У січні 1920 р. потрапив до табору інтернованих вояків Армії УНР у м. Рівне.

Деякий час навчався на історичному факультеті Кам'янець-Подільського університету, редагував студентський журнал «Нова думка», працював у бібліотечному відділі Подільської губнарсвіти.

1920 р. у Києві співпрацював із газетою «Більшовик», створив мистецьке об'єднання «Гроно» (жовтень 1920), видавав однойменний альманах.

1921 р. переїхав до Харкова, став активним учасником організації українського літературного процесу, членом «Гарту» (1923), засновником літературно-мистецької групи «Авангард» (1925–1930), членом Спілки радянських письменників України (1934).

1928 р. був аспірантом кафедри літературознавства при ХІНО.

Автор 360 друкованих праць, серед яких більш ніж 40 книг (поєми, збірки віршів та прози). У літературознавчих статтях досліджував сучасний літературний процес, продукцію сучасних літературних угруповань.

У листопаді 1934 р. був заарештований за звинуваченням у приналежності до так званого Центру антирадянської боротьбистської організації. На закритому засіданні виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР 27–28 березня 1935 р. був засуджений до 10-ти років ізоляції в концтаборах. Покарання відбував на Соловках, де згодом був звинувачений у створенні у концтаборі контрреволюційної організації «Всеукраїнський центральний блок». Страчений за вироком особливої трійки Управління НКВС 9 жовтня 1937 р. в урочищі Сандармох.

Реабілітований 1962 р. за відсутністю складу злочину.

З кафедри української літератури літературно-лінгвістичного факультету ХДУ був репресований та розстріляний **Коряк Володимир Дмитрович (справжні ім'я та прізвище Волько Давидович Блюмштейн)** – професор та завідувач кафедри, літературознавець, шевченкознавець. Народився 2 (14) січня 1889 р. у м. Слов'янськ (нині Донецької обл.) у купецькій родині. Мав незакінчену середню освіту. За участь в есерівському гуртку 1915 р. був засланий до Тургайського краю (Росія). Після Лютневої революції 1917 р. повернувся в Україну, мешкав у м. Вовчі (нині – Вовчанськ) Харківської області, де працював у місцевій «Просвіті» й редагував журнал «Світло» (1918). Член УПСР з 1917 р.; належав до її лівого крила, яке в травні 1918 р. вийшло з партії і 1919 р. оформилося в УКП(б). З 1920 р. – член КП(б)У.

1919–1920 рр. працював в установах Наркомосу УСРР в Києві й Харкові, 1921–1924 рр. – в редакціях журналу «Шляхи мистецтва» й газети «Вісти ВУЦВК».

1925–1932 рр. – професор і завідувач кафедри української літератури ХІНО, згодом – ХППО, в 1933–1936 р. – Харківського університету. В 1926–1936 рр. – за сумісництвом, керівник кабінету радянської літератури Інституту літератури імені Тараса Шевченка.

Автор близько 100 друкованих праць. Досліджував історію української літератури та сучасний літературний процес, зокрема, творчість письменників-попередників – Т. Г. Шевченка, М. М. Коцюбинського, І. С. Нечуя-Левицького, В. С. Стефаника, сучасників – В. М. Еллана-Блакитного, А. С. Паніва, А. Ю. Тесленка та ін. Видав підручники для вишів: «Нарис історії української літератури» (Харків, 1927) та двотомник під тією ж назвою

(Харків, 1927, 1929), «Основи українознавства» (Харків, 1929), інші посібники для вишів і середніх шкіл.

У 1930-х рр. був відомий розгромними виступами проти окремих літераторів, особливо проти Миколи Хвильового. Але в 1937 р. був сам звинувачений в «буржуазному націоналізмі», виключений з КП(б)У та заарештований органами НКВД. 22 грудня 1937 р. був розстріляний у Харкові. Реабілітований в 1957 р.

Його погляди підтримував, як стверджувалося у доносі, доцент кафедри **Іван Іванович Ткаченко** (1893–?), який теж був заарештований. Його подальша доля невідома.

Декілька з вчених, про яких ми говорили раніше, були репресовані з сумнозвісного будинку «Слово»: М. Г. Йогансен, В. Д. Коряк, С. Панів, В. Л. Поліщук. Володимир Куліш, син репресованого драматурга Миколи Куліша, котрий теж мешкав у цьому будинку, в своїх спогадах зазначив: «Маючі всіх пишущих українців в одніх купі, легше було контролювати їхнє життя-буття. НКВД мало тут свої вуха і очі, за допомогою яких знало дуже докладно про все, що діялось у будинку. До цього треба додати телефони, які в тих часах приватним особам було просто неможливо дістати» [5, с. 87].

Але незалежно від адреси проживання представники української інтелігенції потрапляли на зовсім іншу адресу: табори «ГУЛАГу», з яких мало хто повертався, або відразу у небуття.

У цій статті ми звернулися до однієї з найменш вивчених сторінок – репресіям у Харківському університеті періоду сталінського терору, зосередивши увагу на долях вчених філологічного факультету, знищених за любов до рідної мови та рідного краю.

Бібліографічний словник, присвячений філологам вишу, на основі якого написана стаття, дасть багатий матеріал для подальшого вивчення доль та наукових досліджень університетських вчених, допоможе зробити узагальнення стосовно шляхів існування та розвитку філологічної науки в Харкові.

Література

1. Богдашина О. М. Останній етап діяльності Інституту історії української культури ім. академіка Д. І. Багалія / О. М. Богдашина // Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. академіка Д. І. Багалія (1921–1934 рр.) / О. М. Богдашина ; Харків. держ. пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 1994. – С. 90–100.
2. Дукина Н. На добрий спомин... : повість про батька / Наталка Дукина. – Київ : Вид. журн. «Березіль», 2002. – 592 с.
3. ...З порога смерті... : Письменники України – жертви сталінських репресій. Вип. 1 / упоряд. О. Г. Мусієнко. – Київ : Радян. письменник, 1991. – 494 с. : портр.
4. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. – Київ : Глобус ; Вік ; Едмонд : Вид-во Канад. ін-ту Укр. студій Альберт. ун-ту, 1992. – 176 с.
5. Куліш В. М. Слово про будинок «Слово» / Володимир Куліш // Березіль. – 1991. – № 3. – С. 85–115.
6. Павленко Ю. В. «Дело» УФТИ : 1935–1938 / Ю. В. Павленко, Ю. Н. Ранюк, Ю. А. Храмов ; Нац. науч. центр «Харьков. физ.-техн. ин-т», Ин-т глобал. исслед. ; отв. ред. А. И. Ахиезер. – Київ : Феникс, 1998. – 324 с.